

Perspectief

voor LANDSCHAP

Tips voor bestuurders en iedereen die altijd al wilde weten wat kwaliteit van landschap is, maar het nooit durfde te vragen.

INLEIDING

Landschap mag zich verheugen op een groeiende aandacht van beleidsmakers en het grote publiek. Toch geeft die populariteit niet altijd reden tot optimisme. Vaak is die aandacht eerder een uiting van zorg, dan van tevredenheid. Denk alleen al aan het woord ‘landschapspijn’, dat de laatste jaren in zwang raakte. Publicaties van het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) en de Raad voor de Leefomgeving en Infrastructuur (RLi) bevestigen dat sombere beeld.

Zo schetst het PBL in *Zorg voor landschap (2019)* een patroon van alsmat toenemende bebouwing en versnippering van het landschap door de aanleg van woonwijken, infrastructuur, bedrijventerreinen, shopping malls, glastuinbouwcomplexen en recreatieparken. De schaalvergroting en mechanisering van de landbouw deed daar de afgelopen zeventig jaar nog een schepje bovenop. Sloten werden gedempt, het land diep ontwaterd, kavels samengevoegd, windsingels gekapt en historische boerderijen werden vervangen door moderne agrarische bebouwing. En als klap op de vuurpijl verschenen er in het ooit zo idyllische buitengebied grote windmolens en zonneparken in het landschap.

Ook nu zijn er nieuwe ontwikkelingen aan de gang die wederom grote invloed uitoefenen op het Nederlandse landschap: we noemen de energietransitie, klimaatverandering, bouwopgaven, stikstofcrisis en de ontwikkeling naar meer duurzame vormen van landbouw. De vraag is, waar blijft het landschap in dit verhaal?

Van wezenlijk belang is de wijze waarop provincies en gemeenten bovengenoemde transitie inpassen in hun omgevingsbeleid. De wettelijke kaders geven niet altijd voldoende helderheid of houvast. Al in 2016 constateert de RLi dat het niet duidelijk is hoe je als overheid effectief kunt sturen op de kwaliteit van het landschap. De overheid is niet als enige aan zet. Ook professionals als boeren en waterschappen mengen zich in het landschapsdebat. Net als bewoners en bezoekers.

Wat nodig is, is een praktisch bruikbare omschrijving/gids van wat een landschap vitaal en de moeite waard maakt. Wij noemen dat de kwaliteit van een landschap.

Als je weet welke elementen van belang zijn voor een waardevol landschap, kun je als beleidsmaker de juiste afwegingen maken en die verankeren in het omgevingsbeleid.

Dit ‘Perspectief voor landschap’ geeft een handvat voor de dagelijkse praktijk. Deze gaat uit van een sobere omschrijving die een solide basis vormt waarmee bestuurders hun omgevingsbeleid met een goede landschappelijke onderbouwing kunnen vormgeven én waarbij zij de verbinding kunnen leggen tussen beleidsmakers, professionals en burgers.

LANDSCHAP

Landschap komt tot stand door de unieke wisselwerking tussen mens en natuur in een gebied. Het huidige Nederlandse landschap is grotendeels door mensenhanden gevormd. Een goed voorbeeld daarvan zijn de veenweidegebieden. In die zin is landschap ook een spiegel van de maatschappij waar iedere generatie een eigen bijdrage aan levert. Landschap wordt onder andere bepaald door natuurlijke eigenschappen. Met name de bodem en het water bepaalden lange tijd het grondgebruik. Eeuwenlang was het landschap op veel plaatsen een spontaan bijproduct van een landbouw die inspeelde op de fysieke mogelijkheden. De verschillen in de ondergrond, versterkt door streekeigen gebruiken, resulteerden in een grote landschappelijke diversiteit. De meeste landschapstypologieën zijn gebaseerd op die samenhang tussen ondergrond en bewoning, en gebruik.

Landschap is een spiegel van de maatschappij. Iedere generatie levert er z'n eigen bijdrage aan.

Het begrip 'landschap' wordt op verschillende manieren geïnterpreteerd en beschreven. Wij hanteren de definitie van de Europese Landschapsconventie. Landschap wordt hier gedefinieerd als *“een gebied, zoals dat door mensen wordt ervaren en waarvan het karakter wordt bepaald door natuurlijke en/of menselijke factoren en de interactie daartussen”*.

De toevoeging “zoals ervaren door mensen” in de definitie is van belang. Landschap is niet alleen de (toevallige)

resultante van allerlei vormen van landgebruik, maar vertegenwoordigt voor mensen belangrijke waarden. Zo geeft het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) aan dat met name natuurlijkheid (groene structuren) en historische kenmerken in het algemeen erg positief gewaardeerd worden in het landschap. Die waardering kent een relatie met de beleving van mensen en verbondenheid met het gebied. Ook is er een relatie tussen landschapswaardering en economie. Circa een derde van de economische waarde van toeristische overnachtingen in Nederland is gerelateerd aan natuurgebieden, volgens het PBL.

Als we specifiek kijken naar de waarden van landschap, dan kunnen die met een aantal metaforen weergegeven. Landschap Overijssel maakt onderscheid in het landschap als onze natuurlijke fabriek, ons decor, onze allesreiniger, ons medicijn en ons thuis. Met andere woorden: landschap is de basis van leven en biodiversiteit, het zorgt voor een gezonde leefomgeving en levert ons een plek waar we kunnen aarden. Tenminste, als we ervoor zorgen dat de kwaliteit van het landschap op orde is. Landschap is ook een spiegel van de samenleving.

Hoe scherp het begrip landschap ook gedefinieerd wordt, het maakt verschil vanuit welk perspectief je ernaar kijkt. Grofweg zijn er drie duidelijk te onderscheiden perspectieven.

Hoe je naar het landschap kijkt, hangt af van je perspectief. Een leek kijkt anders naar het landschap dan een professional of beleidsmaker.

Vanuit het perspectief van de bewoner, de burger en de recreant, is het belevingsaspect waarschijnlijk het belangrijkste. De professional richt zich vooral op het fysieke landschap, de feitelijke waarnemingen. Onderscheid kan daarbij gemaakt worden tussen landschapsecologen, cultuurhistorici en landschapsarchitecten. Een derde perspectief komt van de mensen die het landschap vooral bekijken met de ogen van het gevoerde beleid; zowel het overkoepelende integrale als het sectorale beleid, zoals gericht op water, woningbouw of landbouw.

Inherent aan het begrip landschap is ook dat het dynamisch van karakter is, het verandert voortdurend. Die dynamiek verschilt van gebied tot gebied, wordt vaak bepaald door de intensiteit van het menselijk handelen en kent een relatie met kwaliteit en waardering van het betreffende landschap. Vaak zijn in hoog-dynamische gebieden de economische belangen dominant en is de waardering van het landschap hieraan ondergeschikt is. Meer aandacht voor de kwaliteit en de waarden van landschap kan ook in dergelijke gebieden leiden tot een beter onderbouwde belangafweging.

Het landschap verandert voortdurend. Hoe groter de economische belangen, hoe groter de dynamiek.

Landschap biedt overigens veel meer dan in geld uit te drukken is. Door de waarden te verengen tot euro's wordt geen recht gedaan aan de breedheid van de waarden van het landschap. Als we deze belangrijke waarden van landschap onderkennen, dan kan het

niet anders dan dat landschap aan de basis moet staan van ruimtelijke beleid. Kwaliteit van landschap zou derhalve één van de vertrekpunten moeten zijn voor het omgevingsbeleid. Daarom is het belangrijk om het begrip landschapskwaliteit bespreekbaar te maken. Zo kan er kennis worden uitgewisseld en een gemeenschappelijke visie op het landschap worden ontwikkeld die leidt tot samenhang bij behoud, beheer en ontwikkeling. Dat biedt houvast om goed onderbouwd omgevingsbeleid te kunnen maken.

KWALITEIT VAN LANDSCHAP

Het begrip kwaliteit geven we meer handen en voeten, niet om te kunnen bepalen welke landschappen het mooist zijn of om een rangorde te kunnen bepalen, maar om overall en in ieder landschap die kwaliteit naar een hoger niveau te kunnen tillen. De uitwerking zal in ieder gebied en landschap anders zijn. Ook zal deze benadering niet leiden tot een gedetailleerd of te kwantificeren resultaat. Het is vooral bedoeld om onderling begrip tussen alle betrokkenen te vergroten en om sturing te kunnen geven aan ontwikkelingen in het landschap. Hoe maak je de kwaliteit van het landschap

bespreekbaar en hoe passen nieuwe ontwikkelingen in dat verhaal? Het is onze ambitie om bij alle ruimtelijke ingrepen de kwaliteit van het landschap te vergroten. Hoe kunnen ze dan het beste worden uitgevoerd en welke ontwikkelingen versterken de landschapskwaliteit?

Kwaliteit benoemen houdt in dat er ergens betekenis aan gegeven wordt, dat er waarde aan toegekend wordt. Dat gebeurt onvermijdelijk vanuit verschillende percepties en achtergronden, die we vertalen in de begrippen streekeigen, beleefbaar en toekomstbestendig.

Bij iedere ruimtelijke ingreep moet verbetering van de landschapskwaliteit worden meegenomen.

We geven het begrip kwaliteit dus nadere duiding door ons af te vragen in hoeverre een landschap streekeigen, beleefbaar en toekomstbestendig is. Het gaat hierbij niet om een optelsom van deze drie aspecten. Ook zijn ze niet onderling uitwisselbaar. Om kwaliteit te bereiken zal aan alle drie aspecten voldoende aandacht besteed moeten worden.

In zijn proefschrift 'The production of mindscapes' onderscheidt de landschapsarchitect Maarten Jacobs drie verschijningsvormen van landschap; de fysieke realiteit, de sociale realiteit en de innerlijke realiteit. Hij benoemt die drie vormen als matter scape, power scape en mind scape. Geïnspireerd door deze driedeling is in dit perspectief onderscheid gemaakt in streekeigenheid (fysieke landschap), beleefbaarheid (innerlijke landschap) en toekomstbestendigheid (sociaal-/beleidslandschap).

STREEKEIGENHEID

Karakteristieke landschapsonderdelen en de mate van samenhang daartussen

- karakteristieke onderdelen
- interne samenhang
- oriëntatie in tijd

BELEEFBAARHEID

Landschap wordt ervaren door de mens

- waarneembaarheid
- verbondenheid
- toegankelijkheid

TOEKOMSTBESTENDIGHEID

Duurzaam perspectief op landschap, met een gewogen keuze voor nadruk op behoud of ontwikkeling

- maatschappelijke betrokkenheid
- consistent beleid en financiering

STREEKEIGENHEID

Streekeigenheid heeft te maken met de karakteristieke landschapsonderdelen en de mate van samenhang daartussen. Termen die hiervoor ook wel gebruikt worden zijn identiteit en kenmerkendheid van het landschap. In de erfgoed wereld is 'genius loci' (de aard van de plek) een vergelijkbaar begrip. Met streekeigenheid onderscheidt het ene landschap zich van het andere. De grenzen tussen landschappen zijn niet altijd even scherp en worden mede bepaald door de keuze van het schaalniveau waarop verschillende landschapstypen worden onderscheiden.

Op nationaal niveau zijn er verschillende veel gebruikte typologieën. Veel toegepast zijn de indeling op basis van Fysisch Geografische eigenschappen en de indeling gebaseerd op Cultuurhistorie, HISTLAND. De invulling van het begrip streekeigenheid zal in de gebieden zelf moeten plaatsvinden. Dat betekent dat het overal te gebruiken is, op elke schaalniveau en in ieder landschap, ongeacht de gebruikte typologie.

Streekeigenheid wordt in eerste instantie bepaald door de a-biotische factoren; bodem en water. De aardkundige

Streekeigenheid is wat een landschap anders maakt dan andere.

fenomenen, de grondsoort en het watersysteem vormen de natuurlijke leefgebieden van planten en dieren. Daarnaast zijn zij sturend voor het (historisch) grondgebruik. In veel gebieden in Nederland is het tegenwoordige landgebruik nog te herleiden naar de oorspronkelijke, natuurlijke situatie. Maar in een dichtbevolkt land als het onze heeft de menselijke invloed vaak sterk de overhand, resulterend in bijvoorbeeld een stads- of industrielandchap. Door steeds verdergaande technologische ontwikkelingen wordt de relatie tussen mens en natuur steeds losser. Dat heeft gevolgen voor de streekeigenheid van de landschappen en de kenmerkende diversiteit daarvan in Nederland.

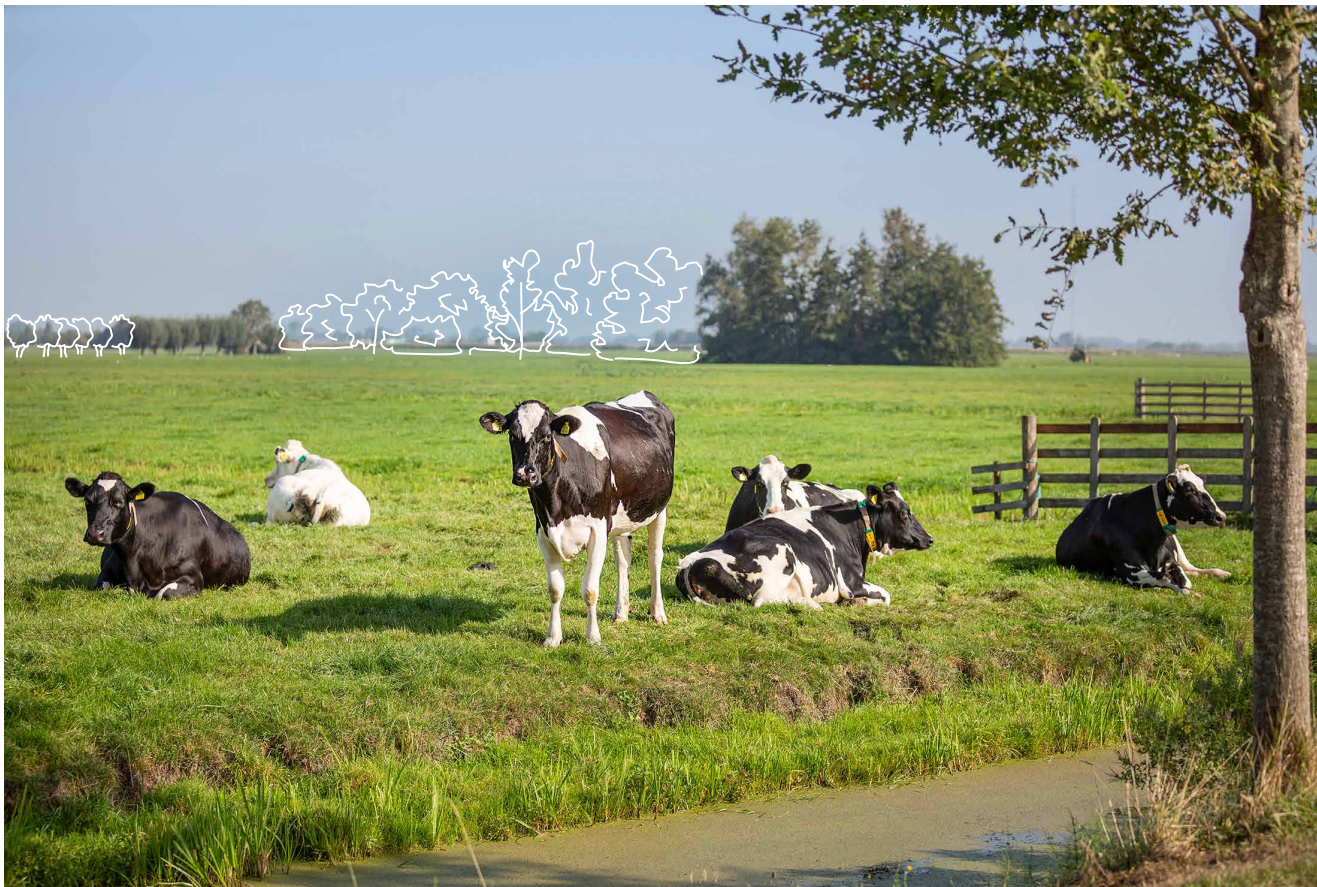
Belangrijke aspecten waarmee een bepaald landschap zich onderscheidt van andere landschappen zijn bijvoorbeeld aardkundige objecten, streekeigen beplanting, kenmerkende bouwwerken en de relatie tussen bodem en landgebruik. Uiteraard kent ieder landschap een specifieke ruimtelijke samenhang tussen deze karakteristieke elementen en een kenmerkende openheid. Ook de factor tijd speelt mee. Welke geschiedenis kent een gebied en wat is daarvan nog aanwezig in het landschap? Verdere uitwerking van streekeigenheid doen we aan de hand van deze drie componenten.

Karakteristieke onderdelen

Streekeigenheid wordt sterk bepaald door de aanwezigheid van landschapsonderdelen die kenmerkend zijn voor een gebied. Deze onderdelen variëren van de grote, vaak aardkundige eenheden als stuwwallen of grote rivieren, tot kleine eenheden als streekeigen

planten en dieren. Het verdwijnen van karakteristieke soorten zoals grutto en ortolaan, betekent een onmiskenbaar verlies aan identiteit en natuurlijkheid van de betreffende landschappen. Van bijzonder belang hierbij zijn ook de half-natuurlijke landschapselementen,

die kenmerkend zijn voor een specifiek landschap en die hiermee een lange historische band hebben. Dit zijn in de eerste plaats groene elementen als bosjes, heggen, hagen, grienden, houtsingels en houtwallen. Daarnaast zijn er blauwe elementen zoals sloten en poelen en kleine aardkundige elementen zoals dekzandkopjes, pingoruïnes en kreekruggen. Tot slot zijn er de cultuurhistorische elementen zoals molens, kastelen, dijken en terpen. Deze elementen kunnen in meerdere landschappen voorkomen, maar verschillen dan vaak sterk per landschapstype. Een kenmerkende schokbeton boerderij in de Noordoostpolder is iets anders dan een karakteristieke boerderij in Zuid-Limburg. Een houtsingel in de Friese Wouden verschilt van een houtsingel in Twente. Een fort van de Hollandse Waterlinie kent een andere relatie met het omringende landschap dan een vliegveld uit de Koude Oorlog. Bijzondere aandacht verdienen de elementen die niet alleen karakteristiek zijn voor een bepaald landschap, maar bovendien zeldzaam of uniek zijn.

Interne samenhang

De samenhang van een landschap is goed zichtbaar in karakteristiek landgebruik dat is gerelateerd aan de ondergrond. In de Betuwe liggen de boomgaarden van oudsher op de oeverwallen en stroomruggen en zijn de kommen in gebruik als grasland. Dat geldt ook voor de specifieke plekken waar de bebouwing van oudsher is gesitueerd. Sluit nieuwe bebouwing aan op dat patroon, dan werkt dat versterkend op de streekeigenheid. Hiermee samenhangend kent ieder landschap ook zijn karakteristieke verhoudingen tussen open en besloten delen en een specifieke combinatie van patronen en structuren van landschapselementen en kavels. Daarmee is ook de schaal te benoemen als karakteristiek. Het besloten coulissenlandschap in de achterhoek herbergt veel kleinere percelen dan de grootschalige akkerbouwgebieden in Flevoland.

De interne samenhang staat in veel landschappen al enige tijd onder druk door allerlei technische innovaties, die het landgebruik onafhankelijk maken van de ondergrond. Een andere vorm van verstoring van samenhang wordt ook wel eens aangeduid met de term 'verrommeling'. Bekende voorbeelden hiervan zijn snel ontstane stadsranden met weinig geregisseerde uitbreidingen van bedrijfslocaties zoals autosloperijen, kantoren en opslagplaatsen. De samenhang kan worden versterkt door de juiste toepassing van beplanting met bomen en struiken, bij voorkeur van autochtone herkomst.

Interne samenhang zorgt ook voor een zekere balans waarmee de aanwezigheid van karakteristieke soorten

en ecosystemen voor de langere termijn gegarandeerd kunnen worden. Dit evenwicht is sterker naarmate er meer soorten zijn die in een landschap van oudsher thuishoren, zoals planten die zijn aangepast aan de specifieke waterhuishouding en het bodemtype van het gebied. Het samenspel daarvan leidt tot karakteristieke levensgemeenschappen van planten en dieren. Ook ecologische verbindingzones en ruime natuurkernen dragen bij aan deze balans. Populaties zijn hierdoor minder kwetsbaar voor ziekten en plagen en de kans op uitsterven in het gebied vermindert drastisch. In het landelijk gebied kan dooradering van groene en blauwe elementen een sterke bijdrage leveren aan een goed ecologisch evenwicht. Als het landschap op orde is, zijn er voldoende verbindingen voor de streekeigen soorten.

De oorspronkelijke wilde flora duiden ecologen aan als autochtone planten. Deze planten zijn afkomstig van oeroude bronpopulaties in Nederland en hebben een specifieke genetische achtergrond die verschilt van elders in Europa opgekweekt plantmateriaal. Het is dus niet hetzelfde als inheems. Een zomereik uit Hongarije is wel inheems maar niet autochtoon. Dat verschil uit zich in de tijdstippen van in blad komen, bloeien en vruchtvorming. Bij autochtone planten lopen die synchroon met onder andere het uitkomen van eitjes van diverse insecten. Wilde bomen en struiken zijn goed bestand tegen klimaatverandering. In hun evolutie hebben zij menige verandering (met zowel opwarming als koude perioden) doorstaan en hun genetische samenstelling daarop aangepast. Hun weerbaarheid is dus groot.

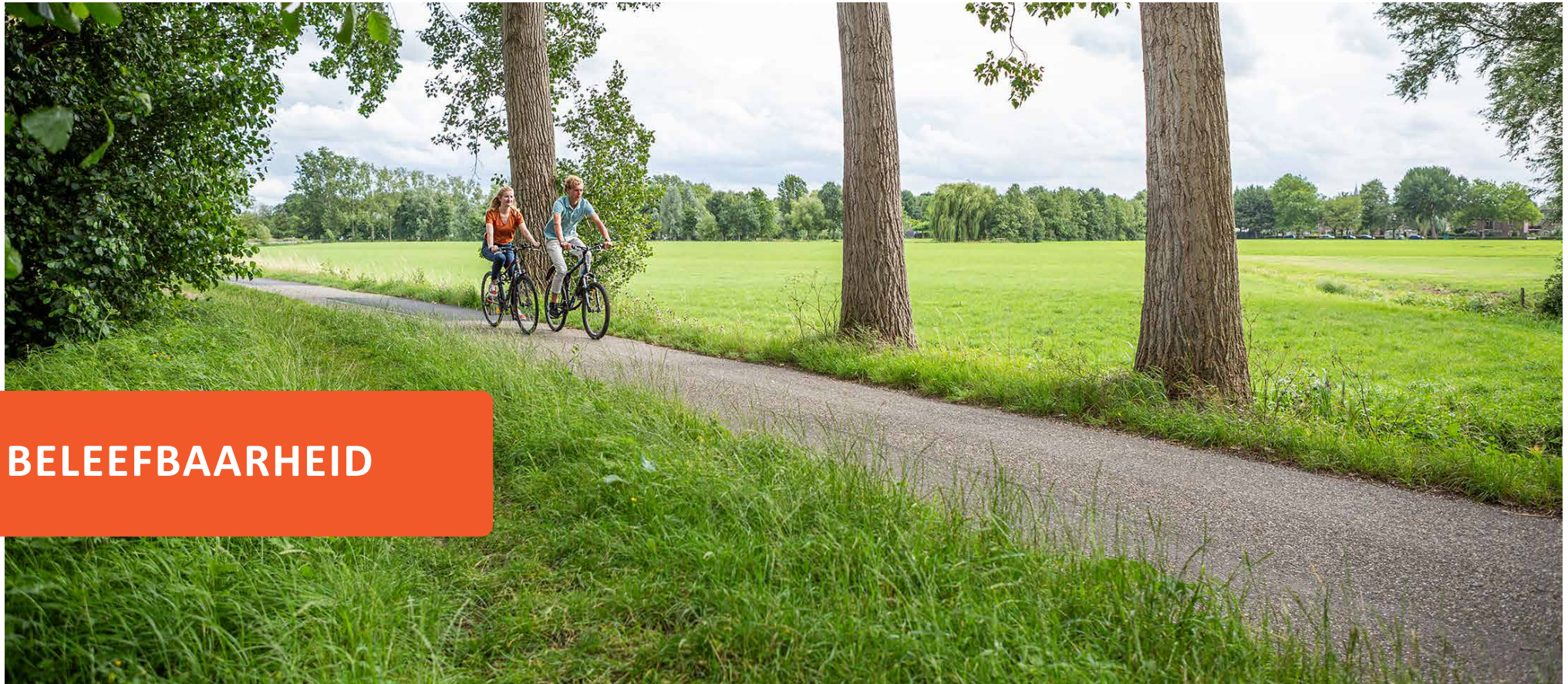

Oriëntatie in tijd

Streekeigenheid wordt ook bepaald door de mate waarin je je kunt oriënteren in tijd. Toont het landschap haar verleden, dat wil zeggen de aardkundige, ecologische, archeologische, cultuurhistorische en sociale geschiedenis. Daarbij is hoe ouder niet per definitie hoe beter. Er zijn nu eenmaal gebieden die op bepaalde aspecten een langere historie kennen dan andere gebieden. De geschiedenis van elk landschap is opgebouwd uit een reeks voortdurende veranderingen. Die veranderingen kunnen dan ook doorgaan zonder de streekeigenheid aan te tasten.

Voor de oriëntatie in tijd is het van belang dat nieuwe ontwikkelingen zijn afgestemd op het verhaal van het landschap. Soms kan het bestaande elementen betreffen die in een moderner jasje worden gestoken, zoals streekeigen nieuwbouw, nieuwe landhekken. Dan kunnen er ook nieuwe elementen worden toegevoegd, zelfs rondom misschien juist confronterende bouwwerken. 'Landmarks' zoals de vuurtoren van Haamstede en de Waalbrug bij Zaltbommel hebben nieuwe hoofdstukken toegevoegd aan het verhaal van het landschap. Van belang hierbij is in welke mate dergelijke toevoegingen uniek zijn. Identieke grote windmolens die in heel Nederland en daarbuiten worden aangelegd, dragen dan veel minder bij.

Uiteraard is het ook belangrijk om te kijken in hoeverre nieuwe ontwikkelingen ten koste gaan van bestaande kenmerkende onderdelen. Waar nieuwe ontwikkelingen kenmerkende oude overheersen, is er al snel sprake van afname van streekeigenheid.

BELEEFBAARHEID

In de definitie van landschap is nadrukkelijk opgenomen dat landschap wordt ervaren door de mens. Daarmee leggen mensen verbinding met de fysieke ruimte om hen heen. Zonder die verbinding is er geen sprake van landschap, maar van een abstracte theoretische omgeving. Beleefbaarheid begint bij waarnemingen die specifieke gevoelens opwekken.

Positief werken daarbij associaties die we aan bepaalde landschappen toekennen, zoals puurheid, natuurlijkheid en authenticiteit. Beleving van landschap is persoonlijk en subjectief. Per individu toont dit sterke verschillen. De puur persoonlijke beleving kunnen we hier niet beschrijven, daarom gaan we meer in op de mogelijkheden tot beleving. Dit beschrijven we met de termen waarneembaarheid, verbondenheid en toegankelijkheid.

Zonder beleving, blijft een landschap een abstracte, theoretische omgeving.

Waarneembaarheid

Beleven wordt vooral bepaald door de wijze waarop we het landschap kunnen zien. Open landschappen beleven we heel anders dan gesloten landschappen met veel bos of bebouwing. In eerste instantie betekent het dat waarnemen mogelijk moet zijn. Een belangrijke factor hierbij is de aan- of afwezigheid van verstoring. In hoeverre is sprake van een onverstoord en authentiek landschap, waar rust, stilte, ruimte, licht en donkerte optimaal beleefd kunnen worden. Waarneembaarheid van het landschap houdt ook verband met de mate waarin we de streekeigenheid van het betreffende landschap kunnen herkennen. Hoeveel karakteristieke onderdelen nog zichtbaar zijn en in welke mate mensen zich in een landschap kunnen oriënteren in tijd en ruimte.

Landschap nemen we niet alleen door onze ogen waar, maar ook door te ruiken, te horen, te voelen en te proeven. Elk landschap heeft specifieke kenmerken voor de zintuigen van mensen. Denk aan het specifieke geluid van grutto's in het voorjaar in de veenweidegebieden, de geur van hooilanden, het weidse uitzicht op de lössplateaus, de zachte ondergrond in een hoogveengebied of de harde wind in de polders langs de kustlijn. Zelfs proeven kan bijdragen aan de beleefbaarheid van een landschap. Denk aan de consumptie van streekproducten of van specifieke natuurproducten.

Verbondenheid

Beleefbaarheid wordt ook bepaald door de mate waarin mensen zich verbonden voelen met een landschap. Vaak is die verbondenheid terug te voeren tot de tijd die we er doorbrengen en waarin we een relatie met het landschap op hebben kunnen bouwen. Niet voor niets is de band met de geboortestreek vaak heel sterk. Mensen hebben daardoor verschillende relaties met hun omgeving. De een woont al zijn hele leven op een plek en deelt daar zijn familiegeschiedenis mee, de ander woont nog maar kort in een gebied en voelt misschien weinig verbinding met zijn omgeving. Recreanten hebben een tijdelijke verbondenheid met een gebied en ondernemers gebruiken de locatie als inkomstenbron. Wanneer mensen zich sterk verbonden voelen met een gebied, ongeacht vanuit welke positie, dan beïnvloedt dat de beleving. Het ontbreken van verbondenheid met een landschap, levert anonieme landschappen op (ook wel non-places genoemd), denk aan identiteitsloze bedrijventerreinen, luchthavens, etc. Het is dus van belang dat ieder landschap mensen mogelijkheden biedt om zich er mee te verbinden. In het verleden gebeurde dat doordat het werk, bijvoorbeeld als boer, van mensen direct in het fysieke landschap plaatsvond. Tegenwoordig zijn er nog maar heel weinig mensen voor wie dit geldt, waardoor voor velen de band met het landschap is verwaterd. Voorlichting en informatievoorziening over het landschap kunnen helpen om deze band te versterken. Naarmate mensen meer van het landschap afweten, zullen zij het ook beter en intenser beleven. Ook het betrekken van mensen bij het beheer van het landschap, bijvoorbeeld in de vorm van vrijwilligerswerk kan een bijdrage leveren.

Toegankelijkheid

Om een landschap te kunnen beleven is een voorwaarde dat je er moet kunnen komen. Een netwerk van rustige wandelpaden verhoogt de kwaliteit van het landschap. Van belang is dat daarbij (in beperkte mate) ook de nodige voorzieningen, zoals rustplekken, uitzichtpunten en routeborden aanwezig zijn. Routenetwerken die aansluiten op de bebouwde kom van dorpen of steden hebben het voordeel dat bewoners direct vanuit het woonhuis toegang hebben tot het omliggende landschap. Waar mogelijk kunnen rustplekken aansluiten op bestaande

horeca-voorzieningen. Een netwerk van wandelpaden verhoogt de toegankelijkheid.

Toegankelijkheid als kwaliteitsaspect voor het landschap betekent niet dat we alles overal van nabij moeten kunnen waarnemen. Er moeten afgeschermd plekken blijven waar de natuur met bedreigde soorten niet verstoord wordt. Soms kan dan aan de toegankelijkheid tegemoetgekomen worden door kijkhutten of observatieplaatsen. In sommige landschappen is beleving vanaf het water

meer voor de hand liggend dan via paden. In deze gevallen is het van belang dat er goede vaarroutes zijn. Ook hier geldt een juiste balans voor voorzieningen die ongewenste verstoringen beperken. Bijvoorbeeld in de vorm van aanlegplaatsen en routebeschrijvingen. Tot slot is van belang dat de routenetwerken goed (kunnen) worden onderhouden. Dat vraagt inzet van de eigenaren en beheerders die daarvoor voldoende middelen tot hun beschikking moeten hebben. Een koppeling met verantwoordelijke overheden en de recreatiesector ligt hierbij voor de hand.

TOEKOMSTBESTENDIGHEID

Sommige landschappen zijn ontstaan door eeuwenlange tradities van grondgebruik zonder regie van bovenaf. Andere danken hun ontstaan juist aan georganiseerde activiteiten. Denk aan de cope-ontginningen of de aanleg van landgoederen. Met de komst van de ruilverkavelingen in de 20e eeuw werd de schaal van landbouwpercelen groter en ontstond er steeds meer een monofunctionele landbouw. Ook hebben er grote

infrastructurele werken, aanleg van bedrijfsterreinen ('verdozing') en stadsuitbreidingen plaatsgevonden. De snelheid en grootschaligheid waarmee dergelijke veranderingen plaatsvinden, vragen om een breed en duurzaam perspectief op landschap, met een gewogen keuze voor nadruk op behoud of ontwikkeling. Daarmee kunnen we kwaliteit borgen en het landschap toekomstbestendig maken.

Toekomstbestendigheid gaat over een blijvende handhaving van de kwaliteit van het landschap.

Toekomstbestendigheid stelt de voorwaarden en garanties voor handhaving van kwaliteit van landschap. Dat vereist een bepaalde waarborg. Hoe bestendig is een landschap? Wanneer oude agrarische cultuurlandschappen vanuit het perspectief van agrariërs niet meer renderen, is het nodig om te kijken naar een andere financiering van het beheer bijvoorbeeld. Misschien is het gebied aantrekkelijk voor recreatieondernemers of andere bedrijven. Wanneer de kwaliteit van een landschap niet is gewaarborgd, worden korte-termijn visies dominant en kunnen waardevolle delen die door de eeuwen heen zijn opgebouwd, snel verdwijnen. Niet alleen zeldzame vegetaties en historische gebouwen zijn kwetsbaar, maar ook het archeologisch erfgoed loopt het risico te verdwijnen. Toekomstbestendigheid heeft vooral te maken met geld, organisatie en draagkracht. Daarbij spelen maatschappelijke betrokkenheid, beleid en financiering een doorslaggevende rol.

Maatschappelijke betrokkenheid

Maatschappelijke betrokkenheid is een belangrijke voorwaarde voor het behoud en de versterking van de kwaliteit van het landschap. In de eerste plaats spelen maatschappelijke organisaties die eigen terreinen beheren met een specifiek natuur- en landschapsdoel een cruciale rol. Maar veel terreinen genieten een dergelijk vorm van bescherming niet. Daarvoor is de betrokkenheid van boeren, burgers en buitenlui nodig. Burgers die zich inzetten voor het landschap, bijvoorbeeld door mee te helpen in het beheer (vrijwilligerswerk) of door te lobbyen. Dat kan in vele vormen: tellen, vertellen en herstellen. Van belang daarbij is dat dergelijk werk in voldoende mate gefaciliteerd wordt. Boeren en buitenlui die kiezen voor een type beheer van hun gronden dat de kwaliteit van het landschap ondersteunt en versterkt, of bedrijven die in de vorm van maatschappelijk verantwoord ondernemen willen bijdragen aan de kwaliteit van de leefomgeving. Waar het om gaat is dat er voldoende 'eigenaren' van het landschap zijn die verantwoordelijkheid willen nemen voor behoud van landschapskwaliteit. Een manier om de maatschappelijke betrokkenheid te versterken is het met bewoners opstellen van een landschapsbiografie, die als basis kan dienen voor het regionale en lokale omgevingsbeleid. In een dergelijke biografie wordt in feite de identiteit van het landschap opgetekend. Hiermee kan tevens de verbondenheid van bewoners met het landschap waarin zij wonen worden versterkt. Ook wordt zo draagvlak verkregen voor beleid ter versterking van de landschapskwaliteit.

Consistent beleid en financiering

Op beleidsniveau laat toekomstbestendigheid van het landschap zich vooral vertalen in heldere verantwoordelijkheden en een bestendig beleid met lange-termijn visie en een planologie waarin de landschappelijke samenhang verankerd en leidend is. Naast sturing op ontwikkelingen die aansluiten bij de karakteristieken van het gebied is daarbij ook een duidelijk beschermingsregime van belang. Dat vraagt een planologische besluitvorming waarin landschappelijke overwegingen zwaar wegen en beleid met instrumenten die op elkaar zijn afgestemd. Uiteraard hebben naast planologie ook andere specifieke beleidsvelden invloed op het landschap, variërend van landbouw, infrastructuur, energieopwekking, bosbouw en woningbouw tot cultuur, recreatie, toerisme en zelfs onderwijs en werkgelegenheid. Voor optimale landschapskwaliteit werken de verschillende lagen van de overheid gezamenlijk aan beleid om landschap te versterken: een omgevingsplan onderbouwd met een duidelijk landschappelijke visie. Water- en welstandsbeleid dat aansluit bij het beleid van provincie en het rijk. Een dergelijk beleid zorgt bijvoorbeeld voor wettelijke bescherming van dorpsgezichten en natuur of landschapselementen. Ook de aanwijzing van specifieke landschappen en nationale parken zorgt voor borging van de landschapskwaliteit. Van belang is ook dat het landgebruik aansluit bij het landschap. Zeker waar dit gebruik ervoor zorgt dat een bepaald type landschap in stand blijft. De Weerribben met de rietteelt is daarvan een voorbeeld. De economische waarde van de rietteelt draagt ertoe bij dat het gebied voor langere tijd in evenwicht is

met de veenondergrond. Daarentegen is akkerbouw in laagveengebieden, met daaraan gekoppeld het steeds verlagen van de waterstand, een voorbeeld van een niet-duurzame situatie met het verdwijnen van het karakteristieke laagveenlandschap als uiteindelijk gevolg.

Goed landschapsbeleid betekent ook zorgdragen voor structurele financiering van het beheer, behoud en de ontwikkeling van landschap. Toereikende betalingen van het beheer van beschermde natuurgebieden door de overheid is daarbij een eerste basisvoorwaarde. Daarnaast is behoud, beheer en ontwikkeling van niet-beschermde gebieden van groot

belang. De toekomstbestendigheid neemt toe naarmate deze gebieden minder afhankelijk zijn van één of enkele bronnen, zoals overheidsfinanciering en er bijvoorbeeld ook een verankering is met private financiering. Met name voor agrariërs bij wie de financiering moet passen bij hun bedrijfsvoering, is de garantie van langjarige betalingen van belang. Om private- en publieke financiering aan elkaar te verbinden en op die manier voor een langdurige geldstroom te kunnen zorgen, is een landschapsfonds een interessante constructie. Bijdragen kunnen ook worden geleverd via verevening en door bij gebiedsontwikkeling een duidelijke financiële relatie te leggen met verbetering van het landschap.

HOE VERDER?

De kwaliteit van landschap is een basisvoorwaarde voor een goede leefomgeving, voor de natuur maar zeker ook voor ons eigen welzijn. Die kwaliteit is er niet vanzelf, maar vraagt voortdurend aandacht en inspanning. Om dat goed te kunnen doen is het van belang dat het begrip kwaliteit verhelderd wordt. Met dit perspectief geven we daaraan richting. Niet in de vorm van een doorwrocht theoretisch kader, maar als een praktisch werkbaar

stramien, dat tevens veel ruimte biedt voor regionaal maatwerk. Wij hopen dat dit perspectief aanzet tot verdere ontwikkeling van de prachtige landschappen die ons land rijk is, maar die helaas onder druk staan. Als LandschappenNL willen we hier voortdurend aan bijdragen en zetten we ons in om die kwaliteit te realiseren in alle provincies en met een veelheid aan gebiedspartijen; groene partners, burgers, grondeigenaren en overheden.

LandschappenNL is het samenwerkingsverband van 19 provinciale landschapsorganisaties. We behartigen de gezamenlijke belangen op provinciaal, nationaal en Europees niveau. We bundelen aandacht en inspanningen in landelijke projecten en vormen daarmee een krachtig netwerk. Dit om een grotere bijdrage te kunnen leveren aan de kwaliteit van landschap, natuur en erfgoed in Nederland én om de betrokkenheid van burgers te vergroten.

COLOFON

Uitgave: februari 2023, LandschappenNL

Auteur: Gerrit-Jan van Herwaarden

Met advies van: Hendrike Geessink (Utrechts Landschap), Eibert Jongsma (Landschap Overijssel), Gert Hindriks (Landschap Erfgoed Utrecht), Oscar Borsen (Groninger Landschap), Nathalie Hondius en Sascha van Breukelen (LandschappenNL)

Productie: Sascha van Breukelen

Foto's: Thijs Glastra, Floris Scheplitz, Renk Ruiters, Het Drentse Landschap, Landschap Overijssel, LandschappenNL

Vormgeving: Ocelot Ontwerp

Bronnen:

- Zorg voor landschap, 2019, Planbureau voor de Leefomgeving
- Verbindend Landschap, 2016, Raad voor de Leefomgeving
- Europese landschapsconventie ELC_Nederlands (landschapsobservatorium.nl)
- Histland, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed Histland | Bronnen en kaarten | Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Meer weten over landschap, kijk dan op www.landschappen.nl